REX EST HOC TEMPORE NUMMUS: UN MOTIU GOLIARDESC RECICLAT PER L'ARCIPRESTE DE HITA I PER ANSELM TURMEDA

Rafael Alemany Ferrer
Universitat d'Alacant
rafael.alemany@ua.es

RESUM: Entre les composicions llatines de caire satiricoburlesc que integren els *Carmina Burana* (ss. xii-xiii), n'hi ha dues la temàtica de les quals és la crítica del poder omnímode dels diners en totes les facetes de la vida civil i, particularment, religiosa: «In terra sumus, / rex est hoc tempore Nummus» i «Manus ferens munera». Al llarg del segle xiv, les literatures castellana i catalana ofereixen sengles reformulacions d'aquest mateix tema, contingudes, respectivament, en el *Libro de buen amor* (1330 i 1343), del Arcipreste de Hita, i en el *Llibre de bons amonestaments* (1398), d'Anselm Turmeda. L'anàlisi comparativa dels dos textos llatins i dels dos romànics permet esbrinar les conseqüències estètiques i conceptuals que es deriven del reciclatge d'aquest popular motiu goliardesc, plasmat originàriament en sengles poemes independents, monotemàtics i de sentit unívoc, en dues obres molt més extenses, de contingut miscel·lani i de missatge ambigu.

Paraules clau: tòpic del poder dels diners, poesia goliardesca, *Carmina Burana*, *Libro de buen amor*, *Llibre de bons amonestaments*.

ABSTRACT: Between Latin compositions characterized by both satirical and burlesque slants which are to be found in the *Carmina Burana* (xiith and xiiith centuries), there are two whose subject matter consists on a critique of the all-embracing power of money over every aspect of civil life and, particularly, of religious one: «In terra sumus, / rex est hoc tempore Nummus» i «Manus ferens munera». Throughout the 14th century, Castilian and Catalan literatures both offer reformulations of this very same motif, as it is observed, respectively, in *Libro de buen amor* (1330 and 1343), by the Archpriest of Hita, and in *Llibre de bons amonestaments* (1398), by Anselm Turmeda. The comparative analysis of the two Latin texts mentioned above with these two Romanesque ones allows the specialist to verify the aesthetic and conceptual consequences which are derived from the recycling process of this popular goliardic commonplace, constructed originally in independent poems, both developed monothematically according to a univocal sense, in two works which are much more extensive, based on miscellaneous content and characterized by an ambiguous message.

Key words: motif of the power of money, goliardic poetry, *Carmina Burana*, *Libro de buen amor*, *Llibre de bons amonestaments*.

1. La sàtira contra el poder dels diners en dos poemes llatins dels *Carmina Burana*

1.1. Preliminar

Arran de la important expansió demogràfica i econòmica que comença a gestar-se a partir del s. xii a l'Europa occidental, es produeixen diversos canvis que afecten la vida cultural, com ara l'aparició dels primers centres universitaris o l'increment d'escoles, de biblioteques i d'estudiants. En aquest context naix el fenomen social dels clergues o estudiants vagants —especialment intens al nord de França, Alemanya i Anglaterra— que anaven d'universitat en universitat i portaven una vida un tant dissipada (Villena 1978). Són els goliards o seguidors de Goliat, entés aquest com a símbol demoníac. Individus posseïdors d'una evident formació acadèmica, molts d'ells conrearen un tipus peculiar de poesia satiricoburlesca en llatí,[1] on s'elogiava el vi, el joc, les dones o l'amor (Coronel 2002: 134). Una bona mostra d'aquesta són els *Carmina Burana*, poemari dels ss. xii-xiii conservat en un còdex trobat a l'abadia de Bura Sancti Benedicti —nom llatí de l'alemany Benediktbeuern—, a Baviera (Hilka/Schumann 1939). Entre les composicions que conté, n'hi ha particularment dues que satiritzen el poder dels diners en tots els ordes de la vida (Le Goff 1987): «In terra sumus / rex est hoc tempore nummus»[2] i «Manus ferens munera».[3] Aquests poemes inicien a l'Europa medieval una tradició que perdura no sols en les literatures romàniques del període, com palesen els textos castellà i català de què ens ocupem en aquest treball, sinó encara molt després, com demostren les *letrillas satíricas* castellanes sis-centistes de Góngora (1980: 93-97) i Quevedo (1995: 170-172), en les quals, no obstant això, ja desapareixen les al·lusions anticlericals.

1.2. «In terra sumus / rex est hoc tempore nummus»

Aquest poema anònim consta de cent versos que rimen de dos en dos, al llarg dels quals es posa de manifest la capacitat dels diners per a aconseguir qualsevol objectiu en tots els àmbits i circumstàncies. Cadascuna de les diverses qualitats que se'ls atribueixen ocupa, generalment, un dístic. El primer d'aquests expressa la tesi general

1. La sàtira medieval es nodreix de la clàssica. Juvenal n'és un dels grans referents. La seua obra es caracteritza "por una indagación moral y un desprecio frente a los vicios y la corrupción de los hombres. Su propósito es herir y destruir, y en definitiva hacer una denuncia de carácter pesimista. Esta es una de las características de los poemas goliárdicos" (Coronado 2009: 36-37).

2. "En la Terra, en aquests temps, / el rei suprem és el diner".

3. "La mà plena de diners".

—"In terra sumus / rex est hoc tempore nummus" (vv. 1-2)—[4] que, tot seguit, s'il·lustra mitjançant una tirallonga de fets que la validen a bastament. Així, doncs, se'ns descriu un panorama en què els reis són els primers que admiren i se supediten als diners —"Nummum mirantur / reges et ei famulantur"[5] (vv. 3-4)—, cosa que també fan els representants més elevats de l'estament religiós, ja siguen els de la cúria pontifícia, els dels ordes monàstics o els prelats de les assemblees conciliars (vv. 5-12).

Tot seguit es descriuen altres potencialitats dels diners, com ara declarar la guerra o la pau, provocar plets interessats i comprar el veredicte dels jutges, fer cometre perjur, dur les dones per camí de perdició, perjudicar els pobres, comprar falsos amics i, en fi, disposar de bons metges, així com de riques vaixelles, dels més exquisits menjars i begudes i dels vestits i joies més esplèndids (vv. 13-72). Per a arredonir el cant satíric de les excel·lències dels diners, el poema no dubta a atorgar-los un irònic caràcter taumatúrgic: "hic egros sanat"[6] (v. 75) i "facit audire / surdum claudumque salire"[7] (vv. 79-80). La composició acaba amb un parell més de referències jocoses a la influència dels diners en l'àmbit religiós i eclesiàstic, que completa les ja assenyalades (vv. 5-12):

> Vidi cantantem
> Nummumm, missam celebrantem;
> Nummus cantabat,
> Nummus responsa parabat;
> vidi, quod flebat,
> dum sermonem faciebat,
> et subridebat
> populum quia decipiebat.[8] (vv. 83-90)

Després d'unes notes conclusives que se sintetitzen en el dístic "Nullus honoratur / sine Nummo, nullus amatur",[9] el poema finalitza amb una afirmació ben interessant: si bé tots i totes les coses del món semblen girar al voltant dels diners i retre-li vassallatge, hi ha un element que n'esdevé una excepció singular que no és sinó la Saviesa:

> Sed quia consumi
> poterit cito gloria Nummi,
> Ex hac esse schola
> non vult Sapientia sola.[10] (vv. 97-100)

4. Cite el poema, ací i sempre, per Moles 1981.

5. "Els reis admiren els diners i se'n fan esclaus".

6. "Sana els malalts".

7. "Fa oir al sord i saltar al coix".

8. "Jo vaig veure el diner cantar i celebrar missa; el diner entonava el cant i el diner el corejava; jo el vaig veure plorar mentre predicava i somriure dissimuladament perquè enganyava el poble".

9. "Sense diners cap no aconsegueix ni honra ni amor".

10. "Però com la glòria dels diners es pot consumir en un instant, d'entre tots, només la Saviesa no vol formar part del seu seguici".

1.3. «Manus ferens munera»

Aquest segon poema dels *Carmina Burana* correspon als que habitualment han estat atribuïts a Walter Map (Wright 1841), autor anglés que visqué a finals del s. XII i durant els primers anys del XIII i que arribà a ser ardiaca a Oxford. El personatge ha estat identificat, sense gaires fonaments, amb el clergue literari que, sota el nom *Golias*, ataca virulentament la corrupció eclesiàstica en alguns poemes satiricoburlescos de l'època a partir del seu coneixement directe de la situació. Per això, el mot *Golias* esdevé epònim dels vocables *goliard* i *goliardesc* amb què es denominaven, respectivament, els hipotètics seguidors d'aquest subjecte i de la poesia que se'ls ha atribuït.

La composició que ara ens ocupa és més breu que l'anterior, ja que només consta de seixanta versos distribuïts en sis estrofes de deu, en què la presència reiterada del mot *nummus* com a paraula clau es palesa en les anàfores que farceixen la primera estrofa i, en menor mesura, la segona i la tercera, les quals assoleixen alhora una funció mnemotècnica:

> Nummus iungit foedera,
> Nummus dat consilium;
> Nummus levit aspera,
> Nummus sedat prelium;
> Nummus in prelatis
> est pro iure satis;[11] (vv. 3-8)
>
> Nummus ubi loquitur,
> fit iuris confusio;[12] (vv. 11-12)
>
> Nummus ubi praedicat,
> Labitur iustitia.[13] (vv. 21-22)

Els versos s'ajusten a un esquema de rima gairebé perfecta, d'acord amb el qual els sis primers de cada estrofa rimen de manera alterna, mentre que els quatre últims rimen entre si amb una rima diferent dels anteriors:

> *a* Nummus ubi *loquitur*
> *b* Fit iuris *confusio*;
> *a* Pauper retro *pellitur*
> *b* quem defendit *ratio*,
> *a* sed dives *attrahitur*
> *b* pretiosus *pretio*;

11. Cite els versos d'aquest poema per Harrington 1972: 398. "Els diners segellen pactes, els diners són el millor conseller; els diners aplanen les aspreses, els diners posen fi a les guerres; els diners són el millor jutge per als prelats".

12. "El diner, quan parla, trastoca el dret".

13. "Quan el diner argumenta, s'enfonsa la justícia".

c Hunc iudex *adorat*,
c Facit quod *implorat*,
c Pro quo nummus *orat*,
c explet, quod *laborat*.

A diferència del poema anterior, la nòmina de propietats dels diners es restringeix força, si bé cadascuna d'aquestes abraça més de dos versos. El punt de partença de la composició és el dístic que, a manera de tesi sintètica, n'encapçala la primera estrofa: "Manus ferens munera / pium facit impium".[14] Segueix l'exposició de "virtuts" concretes dels diners, com ara la seua capacitat per a establir pactes, per a esdevenir el millor conseller, per a remoure obstacles i per a posar fi a les guerres. Els quatre darrers versos de la primera estrofa introdueixen el motiu de la venalitat dels jutges, especialment en relació als prelats. Justament aquest mateix motiu —els pobres no tenen res a fer en les causes judicials, ja que els rics compren els jutges, que ja tenen decidida la sentència abans d'iniciar-se el judici— es desenvolupa al llarg de la segona estrofa i també de la tercera, els sis versos finals de la qual inclouen un enginyós joc de paraules de clares connotacions acadèmiques, en què determinats noms dels casos de la declinació s'usen amb un irònic doble sentit:

Tale foedus hodie
Defoedat et inficit
Nostros ablativos,
Qui absorbent vivos,
Moti per dativos
Movent genitivos.[15] (vv. 35-40)

En els primers sis versos de la cinquena estrofa, es critica l'avarícia dels magnats i dels poderosos, mentre que els quatre restants introdueixen la sàtira del clergat:

Clericis non morum
Cura sed nummorum,
Quorum nescit chorum
Deus angelorum.[16] (vv. 46-50)

Aquesta sàtira es desenvolupa, així mateix, en la totalitat de la sisena i última estrofa. En aquest cas, tot partint de la dita evangèlica "Date, vobis dabitur" (Lc. 6,38), s'indica que, malgrat aquest mandat de Jesucrist, els falsos piadosos només l'usen a benefici propi i no dels més necessitats. La conclusió de l'estrofa és ben gràfica i significativa:

14. "La mà que porta diners fa impiu al piadós".

15. "Esta és la pauta de conducta que embruta i afecta els nostres avariciosos, que deixen exhaustos els vius i, moguts pels diners, remouen els rics".

16. "Els clergues no s'ocupen dels bons costums, sinó dels diners, àngels el cor dels quals Déu ignora".

Quo una ducit frena,
Cuius bursa plena;
Sancta dat crumena
Sancta fit amena.[17] (vv. 57-60)

2. La sàtira contra el poder dels diners en dos textos hispànics del segle xiv

2.1. Preliminar

Dos poemes narratius hispànics del s. xiv reprenen el tema goliardesc que acabem de veure, si bé en unes parts molt reduïdes de la seua totalitat i sense que aquest tòpic en constituïsca el *leit motiv*. Es tracta del castellà *Libro de buen amor* (1330 i 1343), de Juan Ruiz, Arcipreste de Hita (Gonzálvez 2006-2008), i del català *Llibre de bons amonestaments* (1398), d'Anselm Turmeda, franciscà mallorquí convertit a l'Islam (Calvet 1914; Epalza 1983).

El primer és una composició extensa —1728 estrofes, predominantment del tipus *cuaderna via*—, el fil conductor de la qual és una autobiografia amorosa fictícia de l'autor, la qual dóna peu a la incorporació de diversos materials heterogenis. Entre aquests, al costat d'al·legories, sermons, cançons de cec i d'escolar o composicions líriques profanes i religioses, ocupen un lloc destacat els *exempla*. Tot plegat s'alterna amb glosses de l'*Ars amandi* d'Ovidi i del *Pamphilus de amore*, a més de paròdies de les hores canòniques i dels *cantares de gesta*, planys i sàtires, dins de les quals es troba la del poder igualador del diner. La intenció de l'obra resulta ambigua, perquè unes vegades identifica el bon amor amb l'amor devot a Déu, mentre que d'altres ho fa amb el carnal. A més a més, en el poema abunden els passatges que traspuen un to irònic i jocós, ensems que particularment crític amb l'univers eclesiàstic, amb plena sintonia amb l'estètica goliardesca.

Al seu torn, el *Llibre de bons amonestaments* turmedià consta de 428 versos distribuïts en estrofes de tres octosíl·labs monorrims i un tetrasíl·lab lliure. Es tracta d'un repertori de consells eticomorals al més pur estil de la literatura catequètica de caire cristià (Rico 1990), tan sovintejada a l'edat mitjana. L'obra segueix molt de prop el model italià de la *Dottrina dello Schiavo di Bari* (s. xiii), les sentències de la qual l'autor tradueix unes vegades, altres les contrafà i altres les incrementa amb materials aliens, com ara el famós elogi dels diners, que ací ens ocupa, de clara filiació goliardesca. Tot plegat perfila un conjunt aparentment ortodox, des d'una perspectiva cristiana, on, tanmateix, sorprenen certs elements heterodoxos que traspuen una sàtira i una ironia evidents.

17. "Qui té la bossa plena fa el que vol, la santedat dels diners fa sants els seus plaers".

2.2. L'«Enxiemplo de la propiedad qu'el dinero ha» del Libro de buen amor *del Arcipreste de Hita*

Aquesta seqüència abraça des de l'estrofa 490 fins a la 514 de l'obra del Arcipreste (Ruiz 1992) —un total de 96 versos— i s'insereix en el llarg episodi del combat entre el jo pseudobiogràfic que narra l'obra i D. Amor, ens personificat. El protagonista, frustrat pel fracàs d'una més de les seues múltiples temptatives amoroses, acusa D. Amor de ser el responsable de la seua manca d'èxit en el terreny sentimental. Tot seguit, aquest li fa la rèplica corresponent, que, essencialment, consisteix en una sèrie de consells perquè l'Arcipreste mai no torne a fracassar en les noves aventures amoroses que es plantege: li recomana la lectura d'Ovidi, li fa el retrat de la dama ideal i, finalment, l'alliçona sobre la conducta que ha de seguir un bon amant mitjançant alguns contes i exemples, entre els quals es troba l'"Enxiemplo de la propiedad qu'el dinero ha". Aquesta seqüència, malgrat que, com tantes altres del *Libro de buen amor*, es pot llegir com un episodi autònom, a la manera dels poemes goliardescos en què s'inspira, s'inclou ací amb el pretext de servir d'exemple pràctic dels efectes que els diners poden tenir en la dona en una relació amorosa, tal com s'anuncia en l'estrofa que precedeix l'«Enxiemplo»:

> Por poquilla cosa del tu aver que·l dieres,
> servirte ha lealmente, fará lo que quisieres;
> que mucho o que poco dal cada que podieres:
> fará por los dineros todo quanto le pidieres.[18] (estr. 489)

L'exemple repeteix alguns dels motius que ja hem documentat en els dos poemes goliardescos. Així, doncs, el diner és digne d'estima perquè possibilita els reptes més difícils i increïbles: "faze correr al coxo e al mudo fablar, el que no tiene manos dineros quiere tomar" (estr. 490); fa que els ignorants siguen reputats com a savis (estr. 491); eleva l'estatus social de la gent de baixa extracció; crebanta la justícia (estr. 497) en perjudici dels pobres (estr. 499), i, en fi, permeten la consecució dels luxes més refinats, tal com les millors construccions arquitectòniques (estr. 501), els menjars més exquisits o les més nobles vestimentes i joies (estr. 502).

La incidència dels diners en el món religiós i en la corrupció dels eclesiàstics mereix una menció apart. El jo literari del Arcipreste assegura que va veure pels seus ulls

> […] en corte de Roma, do es la Santidat,
> que todos al dinero fazienle homildat,
> grand onra le fazían e grand solepnidat:
> todos a él se omillan, como a la Magestat (estr. 493),

i que els diners esdevenien un pervers instrument simoníac:

18. Tant ací com successivament, cite els textos del *Libro de buen amor* per Ruiz 1992.

> Fazié muchos priores, obispos e abbades,
> arzobispos, doctores, patriarcas, potestades;
> a muchos clérigos nesçios dávales dinidades.
> Fazié verdat mentiras e mi[n]tiras verdades. (estr. 494)

> Fazía muchos clérigos e muchos ordenados,
> muchos monges e monjas, religiosos sagrados:
> el dinero los dava por bien examinados;
> a los pobres dezían que non eran letrados. (estr. 495)

Però la corrupció eclesiàstica no sols es localitza en la cúria pontifícia, sinó que també afecta l'actuació quotidiana de tot el clergat: els monjos, en les seues prèdiques, fustiguen les riqueses i les temptacions d'aquestes, però, en la pràctica, "por dineros otorgan los perdones, / assuelven los ayunos e fazen oraciones" (estr. 503). A més, l'ambició desmesurada de monjos, clergues i frares fa que, "si huelen que el rico está para morir / y oyen que su dinero empieza a retiñir, / por quién ha de cogerlo empiezan a reñir"» (estr. 506), idea que es repeteix tot seguit amb un eloqüent símil rapinyaire:

> Allí están esperando quál avrá más rico tuero;
> non es muerto e ya dizen «*Pater noster*», mal agüero,
> como los cuervos al asno quando le desuellan el cuero:
> «¡Cras, cras nós lo avremos, que nuestro es ya por fuero!» (estr. 507)

Malgrat la virulència d'aquestes crítiques, el punt més àlgid de la sàtira dels diners respecte al món religiós es manifesta quan l'Arcipreste afirma que, mitjançant aquests, es pot arribar a assolir la salvació eterna i la glòria del Paradís, és a dir, el gran objectiu del catolicisme:

> Si tovieres dinero, havrás consolación,
> plazer e alegría e del Papa ración;
> comprarás Paraíso, ganarás la salvación:
> do son muchos dineros, es mucha bendición. (estr. 492)

Ara bé, no hem d'oblidar que, com ja hem dit, l'«Enxiemplo de la propiedad qu'el dinero ha» no és sinó part de la rèplica en què D. Amor aconsella el jo protagonista com actuar per a obtenir èxit en les seues aventures sentimentals. Això exigeix que l'enumeració de les qualitats que s'hi atribueixen als diners vista fins ací es complete amb l'al·lusió a la capacitat d'aquests per a doblegar la voluntat de les dames esquives:

> Toda mujer del mundo e dueña de alteza
> págase del dinero e de mucha riqueza,
> yo nunca vi fermosa que quisiese pobreza:
> do son muchos dineros, ý es mucha nobleza. (estr. 508)

> Por dineros se muda el mundo e su manera,
> toda muger cobdiçiosa de algo es falaguera,

por joyas e dineros salirá de carrera:
el dar quebranta peñas, fiende dura madera. (estr. 511)

2.3. L'«Elogi dels diners» del Llibre de bons amonestaments *d'Anselm Turmeda*

En principi, el *Llibre de bons amonestaments* (Metge/Turmeda 1927) es presenta com un repertori convencional de bons ensenyaments, dins de la més genuïna tradició literària gnòmica o sapiencial, de la qual, juntament amb els *exempla*, tantes mostres ofereix l'Europa de l'edat mitjana (Conca/Guia 1998; Juan-Mompó1995). Aquests amonestaments són de molt diversa procedència: bíblics, aràbics, populars… La font principal n'és la *Dottrina dello Schiavo di Bari* (Babudri 1954), una obra italiana en vers del s. XIII, escrita per un clergue o joglar dit Silvestro en 77 estrofes de quatre versos, els tres primers dels quals són endecasíl·labs monorims i el quart pentasíl·lab lliure (11A 11A 11A 5-).[19] La *Dottrina* presenta, des del principi a la fi, un to moralitzador estricte, sense la menor concessió a la ironia, la sàtira o l'humor, i en això se separa parcialment de Turmeda, tot i que 31 estrofes de l'obra del mallorquí, del centenar que la integren, en depenen totalment o parcialment.

Tanmateix el text turmedià palesa una pluralitat de matisos didascàlics que el separa del monolitisme del seu model italià. És cert que el *Llibre de bons amonestaments* conté una sèrie de consells fidels a la més pura ortodòxia cristiana i a la tòpica catequètica, i això a desgrat que el llibre s'escriu després de la conversió de l'autor a l'islamisme (Alemany 1989: 40-41). Així, doncs, les quatre primeres estrofes contenen una apel·lació a Déu, una declaració de professió de fe en la Santíssima Trinitat i en la divinitat de Crist i una afirmació rotunda de l'autoritat de l'Església (9-10).[20] En la mateixa línia s'inscriuen altres amonestaments com: "vulles oir en dejú / la santa missa" (148); "A la esgleia vulles anar / per Déus e los sants aorar" (149), o, en relació al pecat, "No el vulles en tu amagar; / ve-te'n tantost a confessar. / La penitència vulles far" (158).

Però, al costat d'aquest tipus de consells tan ortodoxos, en trobem d'altres que es limiten a transmetre pautes de conducta basades en el pur sentit comú, que palesen una concepció pragmàtica de la vida i que es caracteritzen per la seua validesa universal, al marge de credos doctrinals concrets (Alemany 1989: 45-46): "Si no seràs bon raonador / jamai sies gran parlador" (149); "E si segur viure volràs / lo teu secret amagaràs, / si no, seràs, de qui el diràs / catiu, debades" (148); "beure lo vi ab mesura, / car lo secret mai no dura, / on lo vi regna" (151); "Vulles pendre bon castic: / no faces brega ab hom ric / si tu ets pobre e menic / lo plet perdries" (153); "fé tu que los pobres e els rics / amics te sien" (151). Fins i tot, Turmeda no s'està d'incloure-hi consells manifestament contraposats als principis cristians, com ara aquell que diu: "Vulles tostemps dir veritat / de ço que seràs demanat; / mas en cas de necessitat /

19. Un esquema estròfic molt semblant al del *Llibre de bons amonestaments*.

20. Tant ací como en les citacions següents del *Llibre de bons amonestaments*, els números entre parèntesis corresponen a les pàgines corresponents de Metge/Turmeda 1927.

pots dir falsia" (153). Tampoc no n'hi manquen d'altres que, sota la capa de la més pura ortodòxia, trasllueixen un evident grau de cinisme, sobretot a la llum del que va ser la trajectòria biogràfica de l'autor: "Qui en est món va simplement certs, va fiançosament; / Déus ha l'hom en avorriment / de dues cares" (152).

Entre les seqüències del *Llibre de bons amonestaments* que més s'allunyen de la seua font italiana es troba el popular "elogi dels diners" (153-155), que, com en els casos que ja hem vist anteriorment, conté una sàtira incisiva contra el poder absolut d'aquests, capaç de capgirar qualsevol codi ètic tant entre els laics com entre els clergues. En aquesta ocasió, es tracta d'un passatge força curt, format tan sols per nou estrofes —36 versos—, que reescriu sintèticament alguns dels motius més freqüents en els poemes de què ja ens hem ocupat. Així, doncs, Turmeda proclama que els diners fan veritat de la mentida (153), transformen el jutge imparcial en advocat parcial (153), possibiliten que l'ignorant siga considerat com a savi (153), determinen la bona o mala reputació moral dels individus (154), provoquen disputes (154), legitimen els fills bords (154), sanen els malalts (154), fan honrar els badocs (154) i obren el prodigi de fer oir els sords, ja que, si "diràs "jas" a hòmens sords, / tantost se giren" (154). Per altra part, com els poemes dels *Carmina Burana* i en el *Libro de buen amor*, Turmeda no renuncia a referir-se a la particular eficàcia dels diners a l'hora de condicionar, i fins i tot de subvertir, la conducta dels creients i, especialment, dels clergues, ja que, precisament, són els diners els qui "fan cantar los capellans / e los frares carmelitans / a les grans festes" (154) i, el que és més greu encara, els que propicien que "moros, jueus e crestians, / lleixant a Déu e tots los sants, / diners adoren" (154). La conclusió que se'n deriva no pot ser més categòrica:

> Diners, doncs, vulles aplegar.
> Si els pots haver no els lleixs anar;
> si molts n'haurà poràs tornar
> papa de Roma.
>
> Si vols haver bé e no dan
> per advocat té sent "jo ha'n".[21]
> Totes coses per ell se fan,
> en esta vida. (155)

3. A tall de conclusió

Si comparem, inicialment, els dos poemes dels *Carmina Burna*, observem que la major diferència que els separa és que el primer (A) ofereix un ventall major de motius que el segon (B). Així, doncs, en A es denuncia, fonamentalment, l'efecte nefast dels

21. Turmeda juga enginyosament amb les paraules: recomana a qui vulla gaudir del bé i defugir el mal que invoque o tinga com a advocat sant Joan, si bé la forma gràfica amb què s'escriu l'hagiònim, «jo ha'n», n'altera el sentit i fa que el vertader advocat de tot bé és la possessió dels diners, 'jo en tinc'.

diners sobre els reis, els jutges i els religiosos, en la mesura que crebanten les pautes ètiques a les quals la conducta d'aquests s'hauria d'ajustar. Però també s'hi enumeren altres potencialitats dels diners tals com la seua dimensió taumatúrgica o la seua potestat de provocar guerres o concloure-les, fer cometre perjur, malvar les dones, perjudicar els més febles, fer amics de conveniència, ser assistit per bons metges i, en fi, gaudir de riques vaixelles, delitosos àpats i bones vestimentes i joies. En canvi, B, després d'unes breus al·lusions inicials a la capacitat dels diners per a fer veritat de la mentida, propiciar pactes i ser bon conseller, es limita a esplaiar-se, gairebé íntegrament, en els motius de la justícia venal i de la corrupció eclesiàstica.

Al seu torn, si acarem els textos sobre el poder dels diners del *Libro de buen amor* (C) i el del *Llibre de bons amonestaments* (D), concloem que, per la considerable diferència d'extensió —96 versos i 36 versos, respectivament—, el primer inclou un repertori de motius superior al del segon, si bé aquest últim, a diferència del que s'esdevé en el text B dels *Carmina Burana*, no restringeix el seu abast a un parell de temes, sinó que n'abraça de diferents, tot i que els tracta de manera més lacònica. Tant els versos de l'Arcipreste com els de Turmeda reprenen els tòpics de la venalitat dels jutges i dels clergues, tal com feien els dos poemes dels *Carmina Burana*, però potser amb uns termes més virulents quant al tema religiós. En efecte, l'autor castellà es recrea en els motius de la simonia i de la cobdícia del clergat, a més d'assegurar que els diners permeten assolir la salvació eterna i la glòria celestial. Al seu torn, el mallorquí denuncia com els fidels de les tres grans religions monoteistes no dubten a abjurar del seu déu davant la temptadora alternativa dels diners. Per altra part, la funció taumatúrgica d'aquests, ja documentada en el poema A del *Carmina Burana*, aflora de bell nou en els dos textos hispànics en termes pràcticament idèntics. L'al·lusió als plaers de la gola i al gust per vestir luxosament, palesos en el text A del *Carmina Burana*, també es reformula en els versos de Juan Ruiz, tot i que no en els turmedians, que, tanmateix, sí que es fan ressò de la capacitat dels diners per a fer veritats de les mentides, tal com es documenta a l'inici del poema B llatí.

Comptat i debatut, els motius recurrents presents en les dues sàtires del poder dels diners incloses en els dos textos hispànics del s. xiv seleccionats presenten, en relació amb els seus models goliardescos de la llatinitat medieval, uns punts de coincidència considerables i escassos elements substantius diferencials. Tant l'Arcipreste de Hita com Anselm Turmeda, per la seua condició de clergues que havien assolit una notable formació i per les seues trajectòries vitals, devien identificar-se amb aquells cultes antecessors seus que compatibilitzaren l'aprenentatge escolar amb aquell altre que els proporcionava una experiència mundana que vivien amb passió, segons es pot deduir de les seues creacions literàries. Per això, més de cent anys després que aquestes es posaren en circulació, cregueren oportú aprofitar-ne, al marge d'altres manlleus, les càustiques sàtires dels diners que contenien mitjançant un reciclatge eficaç que, sense alterar-ne els continguts substantius ni el to satiricoburlesc que els era propi, els permetera assolir un punt d'originalitat. Aquesta, sens dubte, deriva en tots dos casos de la inserció d'aquestes sàtires en sengles discursos literaris més extensos i variats: en el cas de l'Arcipreste de Hita, la incorporació de la sàtira es justifica com a element

integrant d'un discurs didascàlic en què, entre bromes i veres, es pretén que el protagonista s'adone de l'eficàcia dels diners per a conquistar dames esquives; en el cas de Turmeda, la sàtira s'integra en un *corpus* de *sententiae* que, malgrat la seua pretesa ortodòxia cristiana basada en el model literari de què depén en termes generals, ofereix escletxes un punt heterodoxes, que, com el mateix elogi dels diners, relativitzen el fil discursiu dominant per via d'un goliardesc embolcall de jocositat pessimista davant la condició humana.

Bibliografia

Alemany Ferrer, R., «Turmeda-Abdal·là o el 'perspectivisme' com a pràctica vital i/o literària», en: A. Ferrando / A. G. Hauf (eds.): *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1989, 37-57.

Babudri, F., *La figura del rimatore barese Schiavo nell'ambiente sociale e letterario duecentesco di Puglia e d'Italia*. Bari: Società di Storia Patria per la Puglia 1954. [Les pp. 167-180 contenen l'edició de la *Dottrina*, font del *Llibre de bons amonestaments* turmedià.]

Biglieri, A., «Inserción del *exemplum* medieval en el *Libro de buen amor*», *Revista de Filología Española* 70 (1990), 119-132.

Calvet, A., *Fray Anselmo Turmeda, heterodoxo español*. Barcelona: Estudio 1914.

Conca, M. / J. Guia, «El *Franselm*, un llibre de bons amonestaments per a la mediterrània catalana», en: Maninchedda, P. (ed.): *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Assoziacione Italiana di Studi Catalani (Cagliari, 11-15 ottobre 1995)*, I. Cagliari: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliaritana 1998, 167-181.

Coronado Schwindt, G., «El dinero en la literatura medieval (siglos XII y XIII): algunos ejemplos en los *Carminaburana*», *Arqueología, historia y viajes sobre el mundo medieval* 30 (2009), 34-43.

Coronel Ramos, M. A., *La sátira latina*. Madrid: Síntesis 2002.

Epalza, M. de, *Anselm Turmeda*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma de Mallorca 1983.

Góngora, L. de, *Letrillas*, ed. R. Jammes. Madrid: Castalia 1980.

Gonzálvez Ruiz, R., «La persona de Juan Ruiz», en: B. Morros / F. Toro Ceballos (eds.), *Juan Ruiz, Arcipreste de Hita, y el «Libro de buen amor». Actas del congreso celebrado en Alcalá la Real (Jaén, España) del 9 al 11 de mayo de 2002*. [Ed. digital del Centro Virtual Cervantes, 2006-2008: <http://cvc.cervantes.es/obref/arcipreste_hita/gonzalvez.htm#nota2>.]

Harrington, K. P., *Mediaeval Latin*. Chicago/Londres: The University of Chicago Press 1972. [5a ed.; 1962, 1a ed.]

Hilka, A. / O. Schumann (eds.), *Carmina Burana, mit Benutzung der Vorarheiten Wilhelm Meyers*, 2 vols. Heidelberg: Cari Winter 1939. [I: text; II: comentaris.]

Juan-Mompó i Rovira, J., «Lectura del *Llibre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda», *Randa* 37 (1995), 5-15.

Le Goff, J., *La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media*. Barcelona: Gedisa 1987.

Metge, B. / A. Turmeda, *Obres menors*. Ed. de M. Olivar. Barcelona: Barcino 1927.

Moles, L. (ed. i trad.), *Carmina Burana*. Ed. bilingüe llatí-castellà. Barcelona: Seix Barral 1981.

Quevedo, F. de, *Poesía completa*. Ed. de J. M. Blecua. Madrid: Turner 1995.

Rico, F., «Pedro de Veragüe y fra Anselm Turmeda», en: F. Rico, *Texto y contextos. Estudios sobre la poesía española del siglo xv*. Barcelona: Crítica 1990, 33-53. [1973, 1a ed.]

Ruiz, Arcipreste de Hita, J., *Libro de buen amor*. Ed. de A. Blecua. Madrid: Cátedra 1992.

Villena, L. A. de, *Dados, amor y clérigos*. Madrid: CUPSA 1978.

Wright, T. (ed.), *The Latin Poems Commonly Attributed to Walter Mapes*. Londres: Camden Society 1841.